

जागतिकीकरणात मराठी भाषेची आव्हाने

डॉ. हेमंत म. देशमुख

आठवले समाजकार्य महाविद्यालय, भंडारा

प्रस्तावना:

जागतिकीकरण हा २१ व्या शतकातील परवलीचा शब्द झाला आहे. आज घटकेला प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनाशी निगडित असलेल्या या विषयाची प्रत्येकाला जाण असणे आवश्यक झाले आहे. २१ वे शतक सहस्रक हे जागतिकीकरणाचे आहे. पण हे जागतिकीकरण कसे असेल? 'वसुधैव कुटुंबकम्' हे भारतीय संस्कृतीचे वेदकाळापासूनचे स्वप्न साकार करणारे की, पाश्चात्य संस्कृतीच्या विजिगीषूवृत्तीमुळे मानवाला संहाराकडे नेणारे? कारण एकीकडे मराठी भाषा व संस्कृती या नष्ट होतील असा हा एक विचार बाहेर येतो, यातून मराठी भाषा संपणार आहे का? खाजगीकरण, उदारीकरण आणि जागतिकीकरण यामुळे मराठी भाषा, साहित्य व संस्कृती या सर्वांवरच परिणाम झाले आहेत का? अशा काळात जागतिकीकरण आणि मराठीच्या संदर्भात शासनाने भूमिका घेण्याची गरज निर्माण झाली का? असे एक ना अनेक प्रश्न आज उपस्थित झाले आहेत.

या जागतिकीकरणातून 'उपभोगवाद' निर्माण होऊन तो आता संस्कृतीची जागा घेण्याची शक्यता निर्माण झाली आहे. आज सर्वत्र भ्रष्टाचार निर्माण झाला असून प्रत्येकजण संधीसाधू बनला आहे. जागतिकीकरणात विकृतीच संस्कृती ठरते आहे. याला बळी पडून माणूस आपली सद्सद्दिवेकबुद्धी हरवून बसला आहे. थोडक्यात माणसाचा न्हास, अधःपतन हेच

जागतिकीकरणाचे उद्दिष्ट दिसते आहे.

माणसाने माणसाबरोबर भाषा निर्माण केली. भाषा कोणतीही असली तरी ती ज्ञानाची गंगोत्री असते. जे आपल्याजवळ नाही म्हणजे आपल्या भाषेत नाही ते इतर भाषेतून आपल्याला मिळविता येणे शक्य असते. त्यामुळे भाषेला नकार म्हणजे ज्ञानाला नकार असा प्रश्न उपस्थित केला जाण्याची शक्यता आहे. जर एखाद्या भाषेच्या आहारी जाऊन तुम्ही तुमच्याच भाषेला दुय्यम स्थान देत असाल वा गौण लेखत असाल तर भाषा मरणार नाही तर तिचे आणखी काय होणार? जुन्या काळात एक मोठा वर्ग इंग्रजीकडे वळला आणि अनेक वाङ्मय प्रकाराचे आणि ज्ञानशाखांचे मराठीकरण सुरू झाले. त्यातूनच मराठीकडे दुर्लक्ष होत असल्याच्या तक्रारी सुरू झाल्या व देशीवादी भूमिका आकाराला येत गेली.

जागतिकीकरणामुळे बिचकून न जाता नव्या सांस्कृतिक वास्तवाला आपल्या स्थानिक संस्कृती पचवून त्यात आपले योगदान देऊन, वैश्विक जाणिवांशी जुळणारे नवे सचरण करणे मराठीपुढचे मोठे आव्हान आहे. राष्ट्र राज्यांच्या सीमा ओलांडून मराठी माणसाला आपले मानस विश्वजाणीवांशी जोडण्याची ही संधी आहे असे डॉ. रमेश वरखेडे म्हणतात. अर्थातच हा विचार मराठी भाषिक समूहाच्या भाषेसंदर्भातील प्रश्नांवर एक उपाय म्हणून साहाय्यभूत ठरणार आहे. इंग्रजी भाषेच्या प्राबल्याला आता नाकारणे अशक्यच आहे. तेव्हा आपणही आपली मूल्यधारणा जागृत ठेवून समरस झाले पाहिजे, हा विचार नवा आशावाद निर्माण करणारा आहे.

जागतिकीकरणाच्या प्रभावाने इंग्रजी राष्ट्रभाषा विरहित समस्त राष्ट्रामध्ये भाषिक प्रश्नांची समस्या निर्माण झाली आहे. या व्यवस्थेची भाषा ही प्रामुख्याने इंग्रजीच असल्याचे सर्वमान्य झाले आहे. जगातील इंग्रजी भाषिक लोकांची संख्याही एक तृतीयांश असल्याचे मानले जाते आणि पुढील काळात म्हणजेच भारताने विकसित राष्ट्राची पूर्णावस्था गाठल्याच्या क्षणी अर्धे जग हे इंग्रजी बोलू लागणार आहे, अशा शक्ताही वर्तविल्या जात आहेत. परिणामस्वरूप त्या-त्या प्रदेशातील राष्ट्रभाषा-राजभाषा आणि भाषेपुढे मोठे संकट उभे झाले आहे. या आवर्तामध्ये मातृभाषाविषयीचे अनेक प्रश्न उद्भवले असल्याने आपल्या मराठीच्या संदर्भातही हाच विचार पुढे आलेला आहे.

जागतिकीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर मराठी भाषेच्या अस्तित्वासंबंधी देखील निगेटिव्ह आणि पॉझिटिव्ह अशा दोन्ही प्रकारच्या भूमिका अभ्यासक आणि भाषातज्ज्ञांमध्ये आहेत. एकीकडे जागतिकीकरणाच्या इंग्रजी भाषेमुळे मराठीपुढे संकट

उभे झाले आहे, ती या वणव्यातून 'तरणार की मरणार' असा एक प्रश्न, तर याच जागतिकीकरणामुळे मराठी भाषा अधिक समृद्ध होईल असेही मानणाऱ्यांचा एक वर्ग आहे. भाषेच्या काळजीपोटीच निर्माण झालेल्या या दुहेरी भूमिकांमधून का होईना जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा या संदर्भात चिंतन—चर्चा—संवाद आणि उपाययोजनांचा एक निखालस कार्यक्रम सुरू झालेला आहे. ही आनंदाची गोष्ट आहे. तशीच ती अनेकांच्या पथ्यावर पडणारी आहे. तर अनेक जट्यांवर कोणताही परिणाम साधणारी नाही, हे देखील स्वीकारावे लागणार आहे.

जागतिकीकरणामुळे वाढलेल्या माध्यमक्रांतीतून भाषिक संवादाची प्रक्रिया अधिक प्रगल्भ होत चालली आहे. त्याचाच एक भाग म्हणजे प्रसारमाध्यमातून दैनंदिन नवनवीन भाषिक संवाद, भाषिक वाद दृष्टीस येत आहेत. मराठी भाषिक समूह या सगळ्या प्रकारापासून अलिप्त नाही. विविध प्रकारच्या संधी उपलब्ध करण्याचे एक माध्यम इंग्रजी भाषा असल्याने आता मराठी माणसालाही ते टाळणे अशक्य झाले आहे. जागतिकीकरणात मराठी भाषेपुढे संकट उभे ठाकल्याचे निष्कर्ष बाहेर आले आहेत. मराठी भाषेवर आलेले संकट निव्वळ जागतिकीकरणाचेच आहे की, मराठी माणसाच्या दुर्बलतचे असा प्रश्न उद्भवू शकतो. कारण मराठी भाषेने आजवर अनेक संकट पेलून आपली योग्यता सिद्ध केलेली आहे.

इंग्रजी ही भाषा महत्त्वाची आहे असे असले तरी आपली मातृभाषादेखील या लाटेत मागे पडता कामा नये, याची खबरदारी घेणे आवश्यक झाले आहे. जगातील अनेक भाषिक अहवाल आज ओरडून सांगत आहेत की, अनेक भाषा मृतःप्राय होत आहेत. म्हणजे भाषिक संस्कृती आणि त्यायोगे तो समूह नष्ट होत आहे. परंतु भाषा मरण्याच्या मागे तो भाषिक समाज मरण्याची भीती अनाटायीच ठरते. अतिभौतिक सुखापोटी आणि दुर्बल मानसिक इच्छाशक्तीतूनदेखील जागतिकीकरणात मराठीपुढे आव्हान उभे झाले असण्याचा कयास बांधता येणे शक्य आहे.

हे आव्हान पेलण्याची क्षमता मराठी भाषेत मराठी मानसिकतेत नाही का? तर ती नक्कीच आहे. कारण 'अमृतातेही पैजा जिंकणारी ही भाषा आहे आणि ती या समाजाची निर्मिती आहे मराठीने अनेक भाषिक शब्दांना पचविल्याप्रमाणेच तिने जागतिकीकरणासही पचवावे, अशी सार्थ अपेक्षा तिच्याकडून केली जात आहे. कारण 'जागतिकीकरणाचा सर्वात अधिक परिणाम भाषेवर व्हायला लागतो. भांडवलशाही जी भाषा स्वीकारते तीच जगाची भाषा व्हायला लागते. जगातले आधुनिक ज्ञान, तंत्रज्ञान आणि व्यवहार अशाच भाषेतून व्हायला लागतात ज्याला जगाशी जोडून घ्यायचे असते. त्याला हिच भाषा स्वीकारावी लागते. प्रादेशिक भाषा, लोकजीवनातील भाषा, डोंगरदऱ्यात वापरल्या जाणाऱ्या भाषा मरायला लागतात. एका नव्या अभ्यासक्रमानुसार जगाच्या पाठीवर दर दोन आठवड्यांचा

एक भाषा असते. जगभर ओळखल्या जाणाऱ्या आणि बोलल्या जाणाऱ्या भाषा सात हजारांहून अधिक आहेत. २३०० सालापर्यंत जगात फक्त इंग्रजीच शिल्लक राहिल, अशी भाकिते केली जात आहेत. भाषा केवळ संवादाचे साधन असत नाही. तिच्यात इतिहास असतो, संस्कृती असते, तत्त्वज्ञान असते, नीतीमूल्ये असतात. "भाषा मेली की हे सारेच मरते, भाषा मरता देशही मरतो" असे ज्ञानपीठ विजेते कवी कुसुमाग्रज यांनी म्हटले आहे.

जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा या संदर्भातील विश्लेषणास ते अधिक गतिमान करणारे आहे. माणसापुढे असणारे प्रश्न अनंत आहेत, त्यात सामान्यांच्यापुढे प्रश्नाची रीघ आहे. त्यामुळे तो भाषिक प्रश्नांच्या गुंत्यात फारसा रमणार नाही. जागतिकीकरणात आपलेच मरण ओढवले असतांना तो भाषेच्या संगोपनाकडे लक्ष तरी कसा पुरविणार? मात्र याचीही जबाबदारी आणि खबरदारी कुणालातरी उचलावीच लागते. जे लाभाचे वाटेकरी असतात, त्यांनाच अशा प्रश्नांकडे जनतेचे लक्ष वेधावे लागते. इतरांनी 'जैसे थे' राहून आपण 'भले कैसे' राहण्यात त्यांना आनंद असतो. या जाणिवेतून ही जागतिकीकरण आणि मराठी भाषेच्या चिंतनीय प्रश्नाची उकल होणे अगत्याचे ठरते. आलेल्या प्रसंगांना सामोरे जाऊन आपले अस्तित्व शाबूत राखणे हेच जिकिरीचे काम करणे सगळ्यांचेच कर्तव्य ठरते. मराठी भाषा मरणार—मरणार, या हाकाटीचा पुनःपुन्हा गांभीर्याने विचार करावा लागणार आहे. तिच्या मरणाचे सबळ पुरावे जरी आज सापडत नसले तरी ते कालौघात कदाचित पुढे येतील किंवा नसतीलही, अथवा मराठी भाषेनेच जागतिकीकरणाची परिभाषा पचवली अशी ऐतिहासिक नोंदणी पुढचा काळ घेण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. कारण साहित्य हे जागतिकीकरणाचे संदर्भ घेऊन वाचकांपुढे येत आहे.

मराठी कविता तर जागतिकीकरणाच्या भाषेतच व्यक्तही होत आहे. जागतिकीकरणाचा प्रभाव साहित्यावर नक्कीच पडलेला आहे. मात्र तो हस्तगत होण्याच्या दृष्टीतून नव्हे तर त्याला नवे परिमाण प्राप्त करण्यासाठी आणि जागतिकीकरणाच्या बऱ्या वाईट परिमाणांची उकल करण्यासाठी तो आहे. प्रसिद्ध लेखक डॉ. किशोर सानप यांनी एक महत्वपूर्ण मत मांडले आहे. "अलीकडे मराठी भाषा जगणार की मरणार असा विवाद झडतो आहे. जे लोक मराठी भाषेची खूप काळजी असल्याचं बोलतात नेमके तेच लोक मराठी भाषेचे मारेकरी आहेत, असा एक निष्कर्ष त्यांच्या एकूण मराठी भाषाविषयक व्यवहारांवरून काढता येतो. मराठीची पाठराखण करणारा नागरी समाज आणि हया समाजाचे सांस्कृतिक विश्व ज्यांनी शेकडो वर्षांपासून काबीज केलेले आहे त्यांची मुले आता कॉन्व्हेंट संस्कृतीत किंवा विदेशात शिकतात आणि त्यांच्या घरातही इंग्रजाळल्याच संस्कृतीचे वातावरण असल्याचे दिसून येईल." अशी मंडळी खरेतर सामान्यांपेक्षा मराठी भाषेची मारक आहेत, असे म्हणणे भाग

पडते. इथे जागतिकीकरणाचा प्रभाव आहे, अधिक प्रगतीचे वेध आहे आणि वेगळेपणाची जाणीव आहे. अशा कृतधनतेतून मराठीवर संकट येत आहे. तरीही मराठी भाषा टिकेलच असा आशावाद सातत्याने व्यक्त होत आहे. कारण ती टिकविणारा समाजवर्ग बहुसंख्य आहे. तो विविध बोलीभाषेत विभागला असला तरी मराठी आहे, हे देखील लक्षात घ्यावे लागते.

तात्पर्य जागतिकीकरणात मराठी भाषा संपणार की टिकणार ही चर्चा मराठी भाषेतच होत असल्याने ती भाषा अधिक काळ संवादी राहणार आहे. या प्रक्रियेने तिच्यापुढे आव्हान निर्माण केली असली तरी ती मरणार नाही, हे देखील निर्विवाद सत्य आहे. इंग्रजीचा स्वीकार करित असतांना आपली मराठी भाषा त्यागलीच पाहिजे, अशी भूमिका घेणे चुकीचे आहे. ती भूमिका नाकारून आपल्याही भाषेचा स्वाभिमान जपणे आणि इतर भाषांचा आदर करणे लाभदायक भाषांना अंगिकारणे असे सूत्र आत्मसात करण्याची आज गरज आहे. “जी भाषा आपल्या वाडवडिलांची, आपल्या प्रदेशाची, आपल्या समाजाची तीच आपल्या व्यवहाराची. या व्यवहाराच्या भाषेशिवाय इतर अनेक भाषा सोयीसाठी ज्ञान मिळविण्यासाठी, मनोरंजनासाठी, माणसाने शिकाव्या, पण रोजचा व्यवहार, रोजचे सामाजिक जीवन याकडे दुर्लक्ष करू नये” असे भाषातज्ज्ञ, ना. गो. कालेलकरांचेही मत आहे.

जागतिकीकरणानंतर आपले अस्तित्व स्पष्टपणे आपल्याला दिसू लागले. आपल्याकडे प्रचलित असणाऱ्या अभ्यासक्रमामधील परंपरागत शिक्षण व्यवस्था या काळात कोलमडून पडली. या गतीने आपण कोणताच विकास करू शकलो नाही. त्यामुळे मराठी भाषकांसमोर खूप प्रश्न निर्माण झाले. जागतिकीकरणात मराठी भाषेचा अभ्यासक्रम आणि मराठी भाषेचे विद्यार्थी मराठी भाषेचे प्राध्यापक आणि संशोधक हे जागतिकीकरणात टिकू शकले नाही, असे आपल्याला वाटत असेल तर या भयावह परिस्थितीला बदलवायचे असेल तर आपणही जागतिकीकरणाच्या गतीने काळानुरूप स्वतःला बदलविले पाहिजे.

संगणकाच्या युगामध्ये इंग्रजी भाषेचे ज्ञान अवगत असल्यास आपल्याला त्याचा फायदा होतो. कारण संगणकाच्या सर्वच संज्ञा इंग्रजी भाषेतूनच उपलब्ध आहेत. याच संकल्पना आपण मराठी भाषेतून तयार केल्या. त्याचे ज्ञान समाजातील सर्व स्तरातील लोकाना होऊ शकेल या संज्ञांचे भाषांतर करणे महत्वाचे आहे असे मला वाटते. जे ज्ञान आपण अवगत करतो, ते सर्व स्तरापर्यंत कसे पोहचविता येईल याचा विचार गांभीर्याने करायला पाहिजे.

कोणत्याही भाषेमध्ये अंतर्गत दोष असतील तर परकीय भाषेचे आक्रमण आपोआपच आपल्यावरही होणारच म्हणून मराठी भाषेतील अंतर्गत दोष कोणते आहेत याचा आपण शोध घेतला पाहिजे, यासाठी मराठी भाषकांनी काय काय चांगले आहे ते शोधून आपल्या भाषेमध्ये त्याचा वापर करायला पाहिजे,

शासनाची भूमिका यामध्ये सकारात्मक स्वरूपाची असावी अशी अपेक्षा मराठी भाषिक बाळगतात, पण शासनाचा कागदोपत्री व्यवहार मराठी भाषेतूनच झाला, हा खूप मोठा चर्चेचा विषय आहे असे नाही. कारण यापेक्षा जास्त प्रगती आपल्याला जागतिकीकरणाच्या मोठ्या क्षेत्रात टिकवून ठेवायची आहे. यामध्ये शासनाने मराठी भाषकांना आणि संशोधकांना समाविष्ट करून त्यातील संशोधन प्रकल्पाची माहिती आणि त्यातील योजना सर्व प्रसारमाध्यमातून सर्वांपर्यंत कशा प्रकारे पोहचविता येईल याचा विचार गांभीर्याने करायला पाहिजे. यामधून काही मराठी भाषेच्या अभ्यासकांना किंवा विद्यार्थ्यांना फायदा होऊ शकतो.

संदर्भ :

१. हरिचंद्र थोरात साहित्याचे संदर्भ मौज प्रकाशन, मुंबई
२. भालचंद्र नेमाडे – साहित्य, संस्कृती आणि जागतिकीकरण, लोकवाङ्मय गृह, मुंबई
३. जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा संपा. डॉ. सूर्यकांता अजमेरा, अथर्व प्रकाशन धुळे